

**A Vatikáni Könyvtár ismeretlen Janus Pannonius-kódexe
(Regin. Lat. 1931: Plutarchus, de commod. inimicitiarum)**

JANUS Pannoniusnak az alcímben jelzett korai fordításáról eddig négy kézirati másolatot ismertünk. JUHÁSZ László a fordításokat ismertető és elemző tanulmányában¹ egy *lipcsei* (*Cod. Lips. Senat. Rep. I. 98*: a 2. fóliótól kezdődőleg) és egy *bécsi* kódexről (*Cod. Vindob. Lat. 3509*: az 50' fóliótól kezdődőleg) számolt be, egy elveszett *velencei* kézirat említése mellett. De ezen kívül egy *görbitzi* kéziratról is volt tudomása szakembereinknek: 1853-ban WENZEL Gusztáv hívta föl rá a figyelmet,² és később ÁBEL Jenő is foglalkozott röviden vele.³ A kéziratokról való tudomás nem járt együtt azok feldolgozásával, a kiadott szöveggel való elemző összevetésével. JUHÁSZ is úgy vizsgálta meg a fordításokat filológiai szempontból, hogy pusztán TELEKI kiadására⁴ támaszkodott.

Ezért amikor az alábbiakban hírt adok a mű egy újabb, eddig a magyar szakirodalomban számon nem tartott kéziratos példányáról, munkámban kitérek majd a szöveg története szempontjából alapvetően fontos szövegeltérésekre (varians lectiókra) is.

A vatikáni kéziratra P. O. KRISTELLER *Iter Italicum*-ának II. kötete irányította a figyelmemet; idézem reá vonatkozó szavait:

„Regin. lat. 1931. mbr. XV. Elegant codex. 83 fols. Cf. *Miniatures of the Renaissance* (1950), p. 28, n. 11. f. 3—71. Lod. de Guastis, epithoma Plinii. Written by Sigismondus de Sigismondis comes Palatinus. f. 76—81v. Putatur hic liber de commoditatibus inimicitiarum fuisse Plutarchi Cheronei, tr. anon. (i.e., Janus Pannonius; G. Resta, *Italia Medioevale e Umanistica* II 1959, 235), inc. Video equidem te Corneli Pulcher tranquillissimum. 82v (other hand). Anon. epigram on Achilles Marescottus episcopus Cerviensis.”⁵

KRISTELLER leírásához annyit fűzök hozzá, hogy a három részes kéziratnak — amelyet a Vatikáni Könyvtárban láthattam, majd az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilm-másolatán⁶ tanulmányozhattam — e középső része, külalakját tekintve, gondosan van kiállítva, jól olvasható. Aránylag kevés rövidítést alkalmazott az írója, ezek közül alig egy-kettő feloldása okoz bizonytalanságot. Írása tiszta; a csekély számú javítást diszkréten végezték el benne

¹ JUHÁSZ, Ladislaus: *De Iano Pannonio interprete Graecorum*. Szeged 1928. (Diss. sodalium semin. philol. Univ. Litt. Reg. Hung. Francisco-Iosephinae. Nova series I.)

² *Magyar Akadémiai Értesítő* 1853. 289.

³ ÁBEL Jenő: *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*. Bp. 1880. 295—296.

⁴ TELEKI, Samuel ed.: *Iani Pannonii opusculorum pars altera*. Utrecht 1784. 3—22.

⁵ KRISTELLER, Paul Oskar: *Iter Italicum* II. London—Leiden 1967. 411.

⁶ Jelzete: 2389/A.

(ezeket is felsorolom a variánsok között). Helyesírása eléggé egységes, kisebb eltérésektől eltekintve megegyezik a klasszikussal. Néhány szóban még *c* betűt alkalmaz ugyan *t* helyett (pl. *negocium*), de föltűnő, hogy milyen gyakorta él az *ae* diftongussal az *e* meg *ē* rovására, többnyire kifogástalanul, noha ez utóbbi két jelölés is előfordul hasonló funkcióban.

A tiszta külső kép nem jelenti azt, hogy tökéletes másolattal van dolgunk, illetve hogy a kézirat hibátlan szövegagyományt képvisel: a variánsoknak igen tekintélyes hányada tekinthető szövegromlás eredményének. Ennek részleteit a Teleki kiadásával való részletes összevetés során mutatom majd be.

A PLUTARCHOS-fordítás a kódex középső darabja. Leírója — ez az intitu-lációból megállapítható — nem tudott JANUS Pannonius szerepéről a fordítás létrejöttében; az sem derül ki teljes bizonyossággal, hogy minek az alapján állapította meg azt, hogy itt PLUTARCHOS egyik művének fordításáról van szó. — A szövegünk a 76. fólión kezdődik. További viszonya a TELEKI-kiadás szöve-gének beosztásához a következő (a félkövér számjegy ennek lapszámát, a mellette álló pedig a sor számát jelzi): f. 76' sit aliis: **4,17** — f. 77 primum: **6,8** — f. 77' divertit: **8,1** — f. 78 (im)pudicum: **9,15** — f. 78' ei protulit: **11,7** — f. 79 invicem: **13,1** — f. 79' persentit: **14,15** — f. 80 prorsus: **16,8** — f. 80' sic inimi-citiae: **17,18** — f. 81 se (non *add.*) adversus inimicos: **19,9** — f. 81' otiosam et inefficacem: **20,19**.

Szövegünk margójára írva egy-két szavas utalásokat olvashatunk; ezeket az első kivételével — amely más kéz más tollára vall — valószínűleg ugyanaz a scriptor írta, mindenestre halványabb árnyalatú tintával. A következő be-jegyzéseket találjuk: f. 77 Nota de Inimico (TELEKINél a **6,11**-ben kezdődő mondathoz: *Insidiatur semper* stb.); alább: Tabidum corpus (TELEKI **7,2** szövege mellett); f. 80' Pythagoras (TELEKI **18,5**) és alább: Cicures (**18,8**), végül f. 81' Solonis (**21,12**).

Ami mármost a kódexben olvasható fordítás szövegét illeti, az jó harmadfél száz hely olvasatában tér el a TELEKI kiadásában ismerttől. Ennélfogva bizo-nyára nem érdektelen kitérnem ezekre a variánsokra. Összeállításomban az első helyen mindig a TELEKI-kiadás szövegrészét idézem lap- és sorszámmal jelölve (esetleg zárójel között szóval többet is, a tájékozódás meg-könnyítésére), majd kettőspont után, kurziváltan a vatikáni kódex variánsát. Ha szükségesnek látszik, közlöm még a PLUTARCHOS-mű megfelelő görögjét (a Teubner-sorozat kiadásából)⁷ és a variánst értékelő esetleges megjegy-zésemet.

A) Az eltérések szám szerint legtekintélyesebb része — már utaltam rá — *szövegromlás* eredménye, felületes másolás révén keletkezett. Ezek a követke-zők: **3,5** (Corneli) Pulcher: (C.) *pulcher* (nem névnek fogta föl; igaz, a nevek írásában következtelen). 9 de Creta: *decreta*. 12 adhuc: *ad* (*μέχρι νῦν*). **4,10** habebant: *habeant*. 16 desint: *desine*. 16–17 vita et inops et agrestis: *vita inops et agrestis est* (az utolsó szót a mondatban levő *fiat* fölöslegessé teszi). **5,2–3** perdomare venator: *perdomare*. *Venator* (interpunkció!). 3 quaesierunt: *quaesierem*. 8 Prometheus: *promotheus*. 10 ac instrumento: *et ac instrumento*. **6,3** serpentes (et scorpiones): *serpentis* (et sc.). 5 tamen: *iñ* (*tñ* helyett). 5 caloris vim: *coloris vim* (*θερμότητα*). 8 uti: *ut* (*χρησθαί*). 18 (tantum) non: (t.) *nos* (*μονογονχί*). **7,1** vero: *nō* (az eredeti *uō* helyett). 2 odore: *odere*. 3

⁷ *Plutarchi Chaeronensis Moralia*. Rec. G. N. BERNARDAKIS. I. Leipzig 1888. 208–224.

sic, quae: *Sicquam* vagy *Sicque*. 5 ad ea: *Sed ea* (πρὸς ταῦθ'). 11 propositum: *propositio* (mindenképp acc.-nak kellene lennie). 12 finitimis bellis et: *finitimis et*. 13 expeditionibus: *expeditionibus* (tollhiba). 13 castigatae: *castigare*. 14 amplectuntur: *amplectantur*. 16 inertiam: *inhertia* (végződés!). 8,1 divertit: *divertat*. 8 accuratius: *accumeius* (!?). 10–11 concinnat: *continuat* (διαρροῦζεται, féltreolvasás). 11 ut plus: *et plus*. 12 pudeat: *pudent* (az előzővel együtt: valószínűleg nem értette meg a mondatszerkezetet). 12 delinquimus: *delinquimus*. 13 dictitantibus: *dictantibus* (λεγόντων). 15 in servitutum: *in servitute*. 16 quos: *suos*. 9,6 metentem: *intentem*. 6 divitis: *diviciis* (az előzővel együtt: már maga a versmérték is igazolja a hagyományos, a kiadott szöveg helyességét). 12 strangulant: *strangulantur*. 15 illiberalem: *illiberum* (ἀνελεύθερον, e formában a latin szót nem ismerjük; 11,4: *illiberalis*). 18 prolapsus: *prolepsus*. 19 mentem: *mentes*. 20 ne quis tibi: *nec unde tibi* (hiba csak a τίς = quis elhagyása; másfelől azonban az unde nyereség, eredetileg is ott kellett lennie, hiszen a görögben σοί ποθεν áll). 10,8 Idem et: *Idem est*. 9 in ipsos: *in ipso*. 9 serio: *se serio* (a ὑπὸ τῆς ἀληθείας fordításaként az első változat sem mondható kifogástalannak). 11–12 (deforme aliquid) agentibus: (d. a.) *ad gentibus* (ἀσχημονοῦσιν ἀνθρώποις: a *gentibus* létrejöttében nem lehetett szerepe az ἀνθρώποις-nak?). 18 exprobrat: *exprobet*. 18 omnino ridiculum: *ridiculum* (γελοῖον δ' ὅλως). 19 itidem: *identidem* (a görögben nincs megfelelője, másfelől az *itidem* szót e fordítás más helyein is megtalálhatjuk). 11,9 (Quid tu,) non muraenam: (Qu. t.) *non Murenam* (személynévvel tévesztvén össze? – vö. 18,17). 12 conviciatur: *cum vitiaturus*. 12 ingenuum: *ignarum*. 13 opprobrio: *obrobrio* (tollhiba). 14–15 dicturo in alium praecipere: *dicturo praecipere*. 15 videtur: *videntur* (?). 12,6 eraucit: *exhausit* (ἰσχύροφος γέγονεν). 10 sermo: *sermone*. 11 pravitatem: *privatam* (κακίαν). 12 considerent: *consideret*. 13 Promethea: *promothea* (ismételten). 14 adeo ut: *adeo ue* (ὁῦτως ὥστε). 14 dissolverit: *disiluerit* (?). 15 incolumitati: *in Columitati*. 15–16 per iram: *per . . . ans* (a szó első fele elmosódott, de végződése eléggé meggyőzhet a variáns hibás voltáról: ὑπ' ὀργῆς). 19–20 nec detergent probra itidem ut luctantes pulverem: *nec sua detegunt probra: ut luctantis pulverem* (καὶ καθάπερ οἱ παλαιότεροι τῆρ κόνιν οὐχ ἑαυτῶν — tehát a sua jó — ἀποψῶσι τὰς λουδορίας). 13,1 invicem: *in lucem*. 1 collinuntur: *colliruntur*. 6 convicium: *Comitium*. 11–12 effeminatione: *effiminatione*. 14 agellum: *angelum*. 16 Postumiam: *Posthumia*. 18 pontifex: *pone*. 14,9 edocentur quid sit utile, veluti: *edoceantur, veluti*. 12 gratuitum: *gravitatum* (ἄμισθον). 13–14 (ad . . . notitiam) perducamur: (ad . . . n.) *producamur*. 15 persentit: *presentit* (az igekötő kiírva! — αἰσθάνεται). 15 obcaecatur: *obcaecat*. 16–17 (etiam loquacitas) inest: (e. l.) *etiam inest*. 17 Hieroni: *Neroni*. 17 exprobratum: *exprobatum*. 19 cur tu me hoc celasti?: *cur hoc mihi celasti?* (a tu megfelelője, a só, megvan a görögben; a me-mihi változatpár mindketteje jó ugyan, de a me kifogástalább a helyes latinság szempontjából). 15,1 Sic: *Hic*. 2 quilibet: *quibus*. 8 (contra) voluntatem: (c.) *voluptatem* (ἀκονσίως). 8–9 excidat: *excidit*. 9–10 lubricantibus et perfluentibus: *lubricantius et perfluentius*. 12–13 solet mox: *Solet autem mox*. 13–14 a diis: *de diis*. 15 siti: *sit*. 16,2 conviciantem: *cum vitiantem*. 3–4 assveveris: *asserueris*. 4 feres: *ferres* (οἴσεις). 6 aequanimiter: *aequaminititer* (!). 9 facilitatem: *facilitatem*. 11 praestructus: *perstrictus*, majd javítás után így: *praestructus*. 19 prosequatur: *prosequitur* (a mellérendelt mondatok állítmányai tanúskodnak az első változat helyessége mellett). 17,3 dejectas: *deiectus*. 4 iussisset: *iussit*. 4–5 tuas vero fixisti: *tuas fixisti*. 9 Tum:

Tuum. 13 animis: *animus*. 17—18 assumserunt, antiquari non: *assumserunt* (kb. 10 betűnyi üres hely) *non*. 18,1 insidiae: *inscítiae* (ἐπιβολή). 3 uti: *ut* (χρῶνται). 5—6 saevitiae et aviditatis abstinentiam: *saevitiae aviditatis abstinentia*. 7 jactus: *intus*. 7 iubebat: *iubeat*. 11 ac: *at*. 11 subigat: *subiugat* (ha a második variáns nem állna indicativusban, a ταπεινὰ ποιεῖν kifejezésnek megfelelőhöz). 11—12 in amicorum commercii: *inimicorum commercii*. 13 Erat: *et*. 15 sivit: *sinit*. 16 comprehensum hominem remisit: *comprehensum remisit*. 19,5 corydalis: *Corydulis*. 6 Simonidem: *Simoniadem*. 7 aemulationem: *emulationem*. 8—9 caperet emolumentum: *apparet emolumentum* (ὀφελοῖτο, noha ettől lehet a második is megfelelő). 9 quis se adversus: *quis se non adversus*. 12 Onomademus: *onomadimus*. 17 infesti: *infecti*. 18 haud: *aut*. 20,3 contentionis aciem: *contemptionis aciem* (τὸ φιλόνηκον). 4—5 meliores: *mellores*. 5 solo: *sole* (a τῇ τροφῇ-nak egyik sem felel meg). 6 putidi: *putridi* (δυσωδεις). 5 derivatur: *deviatur*. 11 si ... sint: *si ... sunt* (ἂν ... ἔχωσιν). 11—12 etiam omnia observemus: *etiam observemus*. 12 sunt superiores; tum: *sunt tum*. 14—15 Marathonium: *maratonia*. 18—19 in ... moestitiam demergitur: *in ... moestitiam demersus demergitur* (egy ferde vonal áthúzza ugyan az utolsó szót, de nem ez az athetálás tipikus jele; a görögben olvasható καταδρόμενος megfelelője a *demersus*, és a partic. coniunctum lenne a korrekt megoldás is. Mivel variánsunkban mellette egy személyragozott formája is áll ugyanannak az igének, fölvetődik a kérdés: nem állott-e a *demersus* és a *demergitur* eredeti, illetőleg javított szöveg variánsaként a másolás alapjául szolgáló kéziratban?). 21,3 providentia et recte: *providentia recte*. 3 comparari: *comparati*. 4 mentem: *mentes*. 5 et desidiam: *ex desidiam*. 8 potentia frui: *potentiae frui*. 13 in promptu: *in promptum*. 16—17 potentibus: *potentibus* (προεδρίας). 17 Satrapas: *satrapias* (σατράπαις). 19 circa id: *id* (περὶ τὸ ...). 20 foeda facta: *fedī facta*. 22,1 laetari: *lectari*. 2 perfunguntur: *praefunguntur*. 3 simus: *sunt* (ὄμην).

B) Leginkább ebbe a csoportba sorolhatók be azok a variánsok, amelyekben — a középkori nyelvhasználat és helyesírás örökségeként — az *is*, *ea*, *id* meg a *hic*, *haec*, *hoc* egyes alakjai reménytelenül összebogozódtak, és olykor végképp eldönthetetlen, hogy melyik névmást is szándékozta leírni a szerző. Íme: 4,7 iis: *his*. 12 iis: *his*. 5,7 is: *his*. 7,4 iis: *his*. 12,10 iis: *his*. 13 is: *his*. 14,1 is: *his*. 18 Is: *His*. 17,14 in iis: *in his*. 18,17 is: *his*. 19,20 is: *his*. — Úgy tűnik föl, hogy e névmás egyes alakjainak írásakor hajlik a *h*-zó írásra; ez egyébként nem jellemző scriptorunkra.

C) A teljesség kedvéért sorolom fel a feltűnőbb *helyesírási*, valamint a *szórendi* eltéréseket, noha ezek rendszerint nem módosítják a szöveg értelmét: 4,1 quidem haberet: *haberet quidem*. 5,11—12 quanquam est ceteris in rebus noxius: *quanquam caeteris in rebus noxius est*. 8,1 in promptu: *impromptu*. 9,1 hortulum: *ortulum*. 13 Nasicā: *Nassica*. 17 fecimus jam: *iam fecimus*. 10,3 cupiditatem discendi: *discendi cupiditatem*. 10 vita nequior in se attrahit: *vita in se nequior attrahit* (itt értelemzavaró a szórend megcserélése). 11,4 sis ipse: *ipse sis*. 20 nobis erit: *erit nobis*. 13,6—7 in nobis, ei: *ei in nobis*. 15,14 multari: *multari* (ez is, az is jó). 17,2 aes triplex circa pectus: *aes circa pectus triplex*. 19,10 exoneraret: *exhoneraret*. 19 Hesiodus: *Esiodus*. 20,5 cepis: *Coepis*. 15 Miltiadis: *Milciadis*. 21,4 excolet in se: *excolet se in* (némileg módosítja a frázis értelmét).

D) Idézzük azokat a helyeket is, amelyekben a másoló hibát követett ugyan el, de ezt *utólag maga korrigálta*: 4,16 si: először *se*. 5,4 perciperet: először *percipiet*. 6,10—11: quidnam: először *quid natura*. 8,10 animadvertit:

először *animum revertit*, majd *animum advertit*-re javította. 11,1 morbum: először talán *morborem* volt. 11 lacrymulam: először *lacrimaculam* (a középső szóttagot utóbb alápontosza). 17,14 melioremve: először *melioremque*.

Felsorolásom végére hagytam a legérdekesebb, legtanulságosabb változatokat. Ezek ugyanis — nagy valószínűséggel állíthatjuk — éppen nem a szöveg romlásáról tanúskodnak, hanem vagy arról, hogy a másoló *tudatosan helyettesített* be az általa kifogásolhatónak minősített szavak, kifejezések helyébe másokat, vagy pedig arról, hogy e variánsok már a lemásolt példányban mint *javasolt változtatások vagy kiegészítések* benne lehettek. Még azt a föltevést is meg merem kockáztatni, hogy e föltételezett példány magáé JANUSÉ volt, aki az első fogalmazvány szélére vagy sorközeibe beírta az utólag jobbnak talált megoldásokat. Esetleg ebben leli magyarázatát az a tény, hogy egyes másolatok — és ezek leszármazottja végső soron a kiadás alapjául szolgáló kézirat is — az eredeti szöveget tartalmazzák, míg mások — így az általam megvizsgált Regin. Lat. 1931. jelzetű vatikáni is — ezeket az utólagos javításokat vették figyelembe, legalábbis részben. A kérdés, ismereteink mai állása mellett, egyelőre nem dönthető el véglegesen: igazolásra váró hipotézis marad. Lássuk ezekután ezeket a föltételezett „javításokat”!

E) 3,9 regionem ... bestiarum expertem: *regionem ferarum expertem* (PLUTARCHOS szava — az *ἄηρον* — föltehetően vadállatokra vonatkozik, ezért a *ferarum* szót nemcsak tudatosan választott, hanem jobb változatnak is érzem). 11–12 feracissimas: *ferocissimis* (a végződése hibás; az is igaz, hogy a *γοιμώτατα* megfelelője a *feracissimas* —, mégsem állíthatjuk, hogy az *inimicitiarum perturbaciones* jelzőjeként pusztá gondatlanságból született meg e hangulatilag nagyon is odaillő változat!).

4,7 peperci autem quoad ejus fieri potuit: kéziratunk az *ejus*-t elhagyja és (csekély eltérés) *quo ad*-ot ír. (A görög *ὡς ἐνῆν* kifejezésnek, de a latin mondat értelmének is e rövidebb változat kielégítőbben felel meg.) 13 ab eisdem etiam juvantur: *idem etiam iuvantur* (a pusztá *καὶ ὠφελοῦνται* megengedi mind az abl. auctoris határozói, mind az alanyi kiegészítést). 18 prudentium ... esse: *Prudentis ... esse* (igaz, *τοὺς ... νοῦν ἔχοντας* áll a görögben, ám a latinban stílusosabb az egyes számú használat). 20 id commodius consequantur: *id comodi* (!) *consequantur* (ez utóbbi nemcsak pontosabb fordítása a görögnek: *τοῦτο περιέσται τὸ καλόν* —, hanem egyúttal a gen. quantitatis megoldásnak is mennyire elegáns!).

5,5 insuavis potu: *insuavis potui* (az *ἄποτον* visszaadására az abl. limitationis meg a dat. incommodi egyaránt alkalmas). 7 tunc: *tum* (nincs megfelelő határozószó itt a görögben). 10 calefacit: *calefacit* (lényegtelen eltérés, de stílári értéké lehet).⁸ 11 inimicum: *inimicus* (a görögnek az első változat felel meg: a főmondat tárgya; de mivel egyszersmind a mellékmondatnak alánya is, stílus kérdése, hogy a központosítást is módosítva tárgy- vagy alanyesettel fordítjuk-e). 14–15 usum ... et modum: *usum ... et commodum* (nem szó szerinti fordítás, de az *ὠφέλιμος ἐστί* kifejezésben ez van benne).⁹ 19 quietis ac: *quietis et* (variánsunk egy árnyalattal hívebben fejezi ki a *σχολῆς* jelentését). 20 Zenon: *Zeno* (voltaképpen helyesírási kérdés, de *igy* latinosabb).

⁸ JUHÁSZ: i. m. 31. tévesen idézi a *calefacit* alakot.

⁹ JUHÁSZ: i. m. 29. nem ismervén e helyes variánst, nem értékeli megfelelőképp e frázis fordítását. A görög mondat hármass felépítésének lényegében megfelel a latin tagolódása.

6,3 comesos: *comestos* (ez utóbbi az előbbinek ritkább változata). 4 sunt etiam quae: *sunt etiam qui* (az első variáns az *ἔστι δ' ἃ* fordítása ugyan, de nincs tekintettel arra, hogy az a főnév, amelyre a vonatkozó névmás utal, a latinban nem semleges, hanem hímnemű: az *animantes* az előző sorban; az utóbbi variáns leírója tehát helyesen gondolkodott). 5 firmitudinem: *fortitudinem* (mindkettő megfelel az *εὐτονίαν* fordításaként). 5–6 morbosi: *Morosi* (ez utóbbi valamivel közelebb áll a *οἱ σικχοί* = „finnyásak” jelentéséhez, bár nem vág vele tökéletesen össze). 8 et: *etiam* (a *καί*-nak itt mindkettő megfelel). 9 id quod est in inimicitiiis nocentissimum: *az est in* szókat elhagyja (mint a görög is: *τῆς ἐχθρας τὸ βλαβερώτατον*). 12 ac ansam quaeritans: *Et causam quaeritans* (lehet másolási hiba, de akkor is mind a két változat egyaránt elfogadható: *καὶ λαβὴν ζητῶν*). 13–14 ut Lynceus: *ut linx* (a görög ugyan *ὡς ὁ λυγκεύς*-t tartalmaz; ám az Argonauta neve is a *λύγξ* = „hiúz” szóból származik, s éppen éles szemére utal; a „hiúz” pedig latinul: *lynx*!). 14 verum etiam: *verum et* (ἀλλὰ *καί*: mindkettő jó). 14 ac familiarem: *et familiarem* (*καί*). 18 et in somniis: *etiam in somniis* (utóbbi kifejezőbb).

7,4 ac vitiosa: *et vitiosa* (egyenként megfelelő). 5 prehensant: *prensant* (csak változatai egyazon szónak). 10 appetitus asstringit: *appetitus restringit* (a *συστέλλουσα* inkább fordítható ez utóbbival). 12 et irreprehense: *ac irreprehense*.

8,6–7 instrumenta ... vehementius ad meliora convertunt: *instrumenta ... vehementius intendunt* (τὰ ὄργανα μᾶλλον συνεπιστρέφουσι: a görög szöveg valószínű értelme szerint – „jobban ügyelnek együttesen a hangszerekre” – a második változat a helyesebb, pontosabb fordítás). 8 aptando: *coaptando* (a *ἀρμοζόμενοι* érzékletesebb megfelelője).

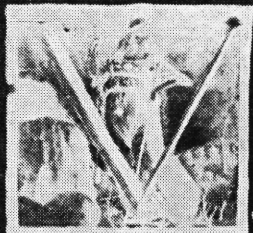
9,20 ne quis tibi suclamet illud: *nec unde tibi pravitas suclamet illud* (a frázis első feléről a szövegromlásos helyekkel kapcsolatban beszéltem; ezúttal a *pravitas*-ra hívom föl a figyelmet, a görög szöveg *κακία* szavának pontos megfelelőjére).

10,8 imbecillos: *imbecilles* (egyenként elfogadhatóak). 20–11,1 propter oculorum infirmitatem objurgatus: *in oculorum infirmitate perstrictus* (egyenként jónak látszik mind a két változat, de az utóbbi mintha közelebb állana a göröghöz: *λοιδορηθεὶς εἰς τὴν τῶν ὀμμάτων ἀσθένειαν*). 11 ne: *nec* (οὐκ). 16 non volunt: *volunt* (μὴ θέλουσι).

12,3–4 illorum ... horum ... illorum (a *οἱ μὲν ... οἱ δὲ* mind a két megoldást megengedi). 5 in praesentia: *in presentiarum* (mind a kettő megfelel a *τὰ νῦν* adverbiumnak). 6 at: *ac* (csak ez utóbbi lehet jó: *καί*). 13 cogitarat: *cogitavit* (mind a kettővel visszaadható a görög participiuma: *διανοηθεὶς*). 18 utrum inest: *utrum insit* (εἰ πρόεστιν: azért tartom jobbnak az utóbbi változatot, mert alább a *τί πρόεστιν* kifejezést is *quid insit*-tel adta vissza).

13,1 mutuo collapsu: *mutuo collapsi* (ez utóbbi pontosabban megfelel a görögnek: *συμπεσόντες ὑπ' ἀλλήλων*). 10–11 quod ... consueverat: *quod ... consueverit* (a görögtől eltérően fogalmaz; itt az a kérdés, hogy az okhatározói mellékmondatot csakugyan véleményes hangsúllyal akarta-e fölruházni). 18 Inventa ... innocens: *Inventa ... est innocens* (ez utóbbi a görög *εὐρέθη* ... pontosabb megfelelője). 20 etiam Themistocli: *et Themistocli* (egyenként jó mind a kettő).

14,2 ac literis et nuntiis: *et litteris ac nuntiis* (talán van annak stiláris jelentősége, hogy milyen kötőszót választott az első, mondatkapcsoló, és melyet a második, szókapcsoló *καί* visszaadására). 7 evitare ac: *evitare et*. 8 per impro-

D O equidem te Conci-
pulebrez tranquillissimum praxul
a te publica uiuendi morem dele-
gisse In quo cum publice praxiq;
placuisse praxiatim te ipm ab omni
solitudine Vacuam aduentibus
ex hinc Sed quonia regione que
feration ex praxm ut decreta scubatur. Licet inuicem Cui-
us aute uita que nec inuidiam attulerit nec emulatione
contentionem ut ferocissimis inimicitiarum perturbationes
exant ad nulla Verum si nil aliud amicitie in inuicia-
tus noq implicant Q d cum et Chilon ille sapiens intellige-
ret quedam quise non in inuiciam hie igatitabat id qu-
uit anne amicitiam hiet quidem Existimo cum de inuiciam
causam uirum fore qui cum aliquin omne hie de inuiciatiss
negotiu praxit tu etia x inuicem audierit nequaquam
ab hie comoneem prudensiq; se uel ab inimicitia uiuati Que
iq; de hie ipa te nup forte differui ea tibi nuc in unu Collee-
ta usdem ferme nominibus transmissi pepi aute quo ad fieri
potuit maxime hie quae ciuilibus praxceptis nup continent
quando te illud uolumen frequenter praxe manibus te habe-
comptas Satis habeat uicissim si ab inuicibus et feris a-
nimantibus no uideantur nec alius tunc erat finis decreta di-
aduersus bestias Postea uero quonia hie ut iam didicere
ab idem etiam uiuantur dum ex carnibus abum Ex pilis
amicum Ex bile et coagulif medicamta expellibus ar-
ma sibi conficiunt ut extinguendum sit ne q; ferre de q; hie
ferina plane fiat eius uita in q; q; agris Cum igitur satis

videntiam: *per imprudentiam* (mind a kettő megfelelhet a *πράγμασιν ἀβουλήτοις* fordításaként). 16 ut auctor est: *ut ait* (kevésbé elegáns, de a *ὡς ... φησί* pontosabb megfelelője).

15,1 sensibus occurrentes: *sensibiles* (sc. mendas) (a *τὰ αἰσθητά*-nak az utóbbi a pontosabb fordítása; kérdés, hogy jobb-e). 7 praevenerit: *peremerit* (sc. pessimos affectus) (lehetne gondolni másolási hibára is; mindenesetre figyelemre méltó tény az, hogy a *peremerit* sokkal hívebben fejezi ki a *κατεργάσθαι* jelentését).

16,7 Xanthippen: *Xanthippem* (lehet önkéntelen másolási változtatás; tény azonban az, hogy másutt is jobban kedveli a latinos végződéseket). 9 si eam assvescet: *si eam substinere assuevisset* (igen, a görögben ott van a *ὑπομένειν* is! A con. praet. perf. in helyénvalóbb az ind. fut. imperfectumnál). 12 (sc. ita instituas) ut cum incessaris, ... perstes: *ut cum incesseris ... perstes* (*ἐν τῷ λοιδορεῖσθαι*, mondja a görög; el nem dönthetjük, hogy a mellékmondati állítmány modulusai közül melyiket kell érvényesnek tekintenünk). 14—15 inimicis ... ostendere ... in amicis: *in inimicitiiis ... ostendere ... in amicitiiis* ami szóhasználatát illeti, igaza van, mert a *ταῖς ἐχθραῖς*-nak, illetve a *ταῖς φιλαίαις*-nak az *inimicitiiis* meg az *amicitiis* felel meg. (A görögben viszont csak a második előtt találjuk meg az *ἐν* előljárót; ám analóg kitétele az *in*-nek az első főnév elé nem kifogásolható). 16 dicitur: *ducitur* (a görög itt nem hoz állítmányt, de a gnómaszerű kijelentéshez jobban illik a második variáns). 18 aequum: *aequum est* (a görög így: *ἐπιεικέες ἔστι*). 19 cum miseratione: *commiseratione* (sc. prosequatur) (egyrészt ez utóbbi változat jobb fordítása a *συμπιθήσαντα* szónak, másrészt helyesebb a puszta abl. használata).

17,9 non probent: *reprobent* (az *ἀποδοκιμάζων* szebben fordítható a második változattal). 10 inimicos laudare: *de inimicis bene loqui* (*τοὺς ἐχθροὺς ... ἐπαινεῖν*: az egész mondat összefüggését tekintve a második megoldás tűnik föl helyesebbnek). 16 vel in civitatibus: elhagyja (a görögben sincsen nyomja). 20 in mentibus relinquunt: *in mentibus intro relinquunt* (az *ἐναπολείπει* kettős igekötője magyarázhatja meg ezt a kevésbé választékos megoldáshoz juttató buzgalmat).

18,2 mala: *vitiosa* (a *φαῦλον* helyében mind a kettő megállhat). 4 utuntur: *utuntur* (a *χρῶνται* lehet ind. praes. imperf. = *utuntur*, vagy con. praes. imperf. = *utantur*; viszont az *utuntur* fut. imperfectumot a *postea* = *εἶτα* határozószó magyarázhatja meg). 7 jactus piscium emptitans, dimitti capturam jubebat: *intus retium emptitans dimitti piscium capturam iubeat* (az állítmányra meg az *intus* szóra a hibás változatoknál már rámutattam; a *piscium* megjelenése a *capturam* mellett lehet explicativ jellegű. A *retium* szó használata a *piscium*-mal szemben — a *βόλονς ἰχθύων* fordításában — tudatos választás eredménye: tudta, hogy a *iactus retium*, pontosabban a *iactus retis* „egy hálónyi kifogott halat” jelent).

19,4 injuste: *iniuriose* (*ἀδίκως*). 6 at: *ac* (*καί*, tehát a második a jó). 7 et: *ac*. 12 nomine: elhagyja (a görög is mellőzi ezt a szót). 16 animorum motus: *hi animorum motus* (*ταῦτα τὰ πάθη* — mondja PLUTARCHOS). 16 adversum: *adversus*.

20,4 Nam lepidi: *Nam ut lepidi* (a mondat csakugyan a *ὥσπερ γὰρ* szavakkal kezdődik). 11 verum: *sed* (*ἀλλά*). 14—15 Themistocles somnum ... dicebat: *Themistocles aiebat somnum* (a szórend a görögéhez így közelebb áll). 18 ab elaborando in fascinum: *elaborando et emulando in fascinum* (*ἐκ τοῦ πράττειν τι καὶ ζηλοῦν* — vö. JUHÁSZ: i. m. 31).

21,4—5 (amplitudinis et splendoris) *expetitionem*: (a. et s.) *appetitionem* (ez szebb megoldás a τὸ φιλότιμον καὶ φιλόκαλον fordítására). 9—10 *innocentiam*: *vitae sinceritatem inocentiamque* (!) (τὸ καθαρὸν τοῦ βίου καὶ ἀνύβριστον — vö. JUHÁSZ: i. m. 32). 10 *supra*: a második szótag rövidítésének valószínű feloldása szerint *super*. 15 (nec vociferationibus) *contaminabimur*: (nec v.) *contaminabimus* (az igének a görög szövegben nincs megfelelője, ezért mind a két változatot elfogadhatjuk, természetesen más-más interpretációval; az utóbbi variáns esetében tárgya a *virtutem*). 15 *ineptientium*: *insanientium* (δεδειπισμένων: egyik változat sem felel meg ennek a görög igének — vö. JUHÁSZ: i. m. 29 —, de szemmel láthatóan kereste a szerinte odaillőbb szót).

Összefoglalóan úgy jellemezhetném ennek az utolsó csoportnak a variánsait, hogy egyik részük legalább olyan jól megállja a helyét a göröggel való egybevetéskor, mint a párjuk; a másik részük — s nem is kevés változat vagy bővület tartozik bele ebbe a második csoportba — egyenesen jobbnak bizonyul az eddig ismert párjánál. E variánsok tehát csak olyan személytől származhatnak, aki ismerte és értette a görög szöveget — mégpedig egy olyan görög szöveget, amelyikben jóval kevesebb lehetett a szövegromlás (egy mai, kritikai kiadással szembeítve), mint azt JANUS fordításának eddig ismert textusa alapján esetleg gyanítottuk.

Hogy csakugyan szövegközi, illetőleg lapszéli javítások voltak-e ezek, mint ahogyan följebb megpróbáltam megfogalmazni magyarázatomat, vagy pedig arról van szó, hogy az eddig ismert kiadások rossz szöveget reprodukáltak —, az sajnos egyelőre eldönthetetlen, mivel az eddig is ismert kézirati szövegeket a prózai fordítások tekintetében, tudtommal, még senki sem vonta kritikai vizsgálat alá. Így e fent közölt variáns-lista is más megvilágításba kerülhet, mihelyt pontosan megállapíthatjuk és mérlegelhetjük az összes ismert kézirat szövegét.

E kérdésekre a végleges választ, természetesen, csakis az autográf példány adhatná meg, vagy legalábbis ennek a legnagyobb valószínűséggel elkészített rekonstrukciója — ha ez lehetséges. A kérdések maguk pedig nemcsak arra vonatkoznak, hogy *mit* produkált JANUS, hanem arra is, hogy *miként* dolgozott egy olyan ifjú humanista, aki csak nemrég hagyta el GUARINO iskoláját. Vagy esetleg így is megfogalmazhatjuk: milyen módszerrel fordítgatott két olyan ifjú humanista, mint JANUS meg a velencei Marco Aurelio — hiszen szellemi együttalkotása sem vehető teljes tagadásba, ha az ajánlólevél egyik kitételét¹⁰ az ő fizikai közreműködésére magyarázzuk.¹¹

Talán segít e kérdéseket nemcsak fölvetni, de egyszer majd meg is válaszolni itt közölt szerény igényű összevetésem. Mert ÁBEL Jenőnek immár csaknem száz esztendeje leírt mondatai ma is figyelmeztetően hatnak: „Újabbkori latin költők műveit teljes critikai apparatussal kiadni, sokaknak fölösleges dolognak fog látszani . . . Alig szükséges mondanom, hogy ezen nézet nem tarthat igényt föltétlen helyeslésre.”¹²

¹⁰ „Hunc libellum me velut in schola dictante quasi discipulus, aut velut orante quasi notarius excepisti”, TELEKI: i. m. 71.

¹¹ HUSZTI József: *Janus Pannonius*. Pécs 1931. 155.

¹² ÁBEL: i. m. 1.

IVÁN BORONKAI

Un'opera di Giano Pannonio in un codice della Biblioteca Vaticana

La traduzione latina dell'opera di Plutarco (*Πῶς ἂν τις ὑπ' ἐχθρῶν ἀφέλοιτο*), eseguita dal Giano Pannonio nell'anno 1456 a Montagnana e dedicata al Marco Aurelio, umanista veneziano — il quale non sollecitava soltanto il lavoro ma anche partecipava a esso in qualche modo (*hunc libellum me velut in schola dictante quasi discipulus, aut velut orante quasi notarius exceperit*), scrisse Giano al suo amico) — era il primo tentativo in questo genere che il nostro poeta ha destinato a un pubblico più grande dei lettori. E questa era la prima volta che gli mancava l'assistenza del gran precettore, Guarino Veronese, nella scuola di cui ha studiato il giovane negli anni 1447—1454.

Finora ne abbiamo conosciuto tre copie manoscritte: una lipsiana, una viennese ed una di Görlitz; l'edizione unica di essa però, quella di S. Teleki (vedi n. 4), ci offre un testo meno soddisfacente. In base a quest'edizione abbiamo dovuto adoperare un'alternativa: può darsi che già il testo greco, usato dal Giano, sia stato mendoso, oppure che quello della traduzione latina si sia guastato durante il lavoro della copiatura.

Il manoscritto della Biblioteca Vaticana (Regin. Lat. 1931), di cui mi avvertì il volume II dell'*Iter Italicum* di P. O. Kristeller (p. 411) e il quale contiene fra l'altro la traduzione in questione (ff. 76^r—81^v), è troppo interessante ed importante dal punto di vista dell'alternativa menzionata. Nello studio di sopra ho messo in opera le *lezioni varianti* offerte dal manoscritto vaticano, confrontandole da una parte col testo edito e dall'altra con quello greco. I risultati li possiamo riassumere come segue.

La gran parte delle varianti non è che *corruzioni* le quali si spiegano dal fatto che la scrittura degli esemplari precedenti (e scomparsi) non si leggeva correttamente e che il copista non si preoccupava per il senso del testo (p. e. parole corrotte in loro forma; forme corrette ma non adatte al senso della proposizione; omissioni, interpolazioni: vedi il gruppo A). Ci sono poi varianti di *carattere ortografico* (gruppo C) e quelle che devono la loro esistenza all'uso ancora medioevale che non ha distinto certi casi del pronome *is*, *ea*, *id* da quelli del *hic*, *haec*, *hoc* (gruppo B). Trascurando il gruppo D, *correzioni* fatte posteriormente dalla stessa mano, rivolgiamo l'attenzione all'ultimo, il più importante del manoscritto vaticano, al gruppo E.

Si tratta dei casi in cui le varianti del codice vaticano sono *equivalenti* alle parole o alle espressioni dell'edizione (p. e. *ἄθρον*: bestiarum expertem/ferarum expertem;* *ἄποτον*: insuavis potu, *abl. limit.* / insuavis potui, *dat. incom.*; *συχλήσ*: requietis / quietis; *συνεπιστρέφουσι*: ad meliora convertunt / intendunt; *μὴ θέλουνσι*: non volunt / nolunt; *τὰ αἰσθητά*: sensibus occurrentes / sensibiles; *φάλλον*: mala / vitiosa, ecc. e gli scambi numerosi di *et* e *ac*, *etiam* e *et*). L'analisi di questi fenomeni permette l'ipotesi che l'originale latino della traduzione sia, al base del testo greco, sottoposto — dal Giano stesso? — a una revisione secondaria e che le parole e l'espressioni, migliori secondo l'opinione del correttore, siano scritte posteriormente al margine o nell'interlineo del manoscritto. L'uno degli amanuensi poi abbia ricopiato la prima versione della traduzione, senza queste correzioni o almeno con pochissime di esse, le quali però siano prese da un'altra copista in considerazione. Ne sia risultata una tradizione manoscritta biforcata che da una parte sia condotta al testo stampato e dall'altra al manoscritto vaticano. — Ma le più considerevoli sono le *varianti più conformi* all'espressioni del greco di quelle del testo finora conosciuto (p. e. *τοῦτο περιέσται τὸ καλόν*: id commodius consequantur / id comodi consequantur; *ἀφέλιμός ἐστι*: usum . . . et modum / usum . . . et commodum; *συστέλλουσα*: asstringit / restringit; *συμπεσόντες ὑπ' ἀλλήλων*: mutuo collapsu / mutuo collapsi; *κατεργάσσηται*: praevenerit / peremerit, ecc.) e le varianti che con il loro testo più integro accennano al fatto che il manoscritto greco, usato dal Giano Pannonio, sia stato più corretto di quello che si permettesse ricostruire al base del testo edito dal Teleki.

* Davanti sono citate le varianti dell'edizione di Teleki, al secondo luogo quelle del codice vaticano.